

С.А. Скорий

**«ГАРЯЧЕ БАЖАЮ ПРОДОВЖИТИ НАВЧАННЯ...,
СПЕЦІАЛІЗУЮЧИСЬ У СКІФО-САРМАТСЬКОМУ
ПЕРІОДІ» (до 90-річчя від дня народження В.А. Іллінської)**

Варвара Андріївна Іллінська... Впевнено можна стверджувати, що в колі фахівців, які вивчають старожитності скіфського часу Євразії, навряд чи знайдеться хтось, не знайомий з її роботами, або ж, щонайменше, такий, кому б не трапилося це ім'я на сторінках наукових видань. На жаль, сталося так, що з плином часу Іллінська, яка пішла від нас надто рано, певною мірою лишилася в тіні свого чоловіка — видатного археолога ХХ ст. Олексія Івановича Тереножкіна. І зараз, напере-

додні 90-річчя від дня народження Варвари Андріївни, є нагода виправити це й віддати належне видатному скіфологу та яскравій особистості¹.

¹ При підготовці статті використано не тільки доволі нечисленні опубліковані джерела, що стосуються біографії В.А. Іллінської, а й матеріали з архіву Інституту археології НАН України, Центрального архіву НАН України та сімейного архіву сина В.А. Іллінської та О.І. Тереножкіна — художника-кераміста Андрія Іллінського, а також спомини співробітників ІА НАНУ, які добре знали В.А. Іллінську — Г.Т. Ковпаненко, С.С. Бессонової, Ю.В. Болтрика, К.П. Бунятян, Н.О. Гаврилюк, В.М. Корпусової та ін.

Народилася В.А. Іллінська 19 вересня 1920 р. у м. Іжевськ Удмурдської АРСР, в родині інтелігенції. Мати — Варвара Володимирівна — була вчителькою іноземних мов, зокрема англійської. Батько — Андрій Миколайович Іллінський — військово-морський офіцер, інженер, був людиною неординарною та романтичною. В 1920-х рр. як механік двигунів брав участь у поході російських кораблів («Таймир» та «Вагач») Північно-Морським шляхом, дрейфував у кризі. Підірвавши здоров'я на півночі, Андрій Миколайович помер на початку 30-х рр.² Коли 1945 року Варвара Андріївна зустрілася з відомим московським скіфологом Борисом Миколайовичем Граковим, який любив приголомшити співрозмовника, він заявив їй: «а, знаєте, я ведь знаком с Вами ещё до Вашего рождения». І тут професор розповів історію, як наприкінці літа? 1920 року його подорожніми в потязі були морський офіцер Андрій Іллінський та його молода дружина на останніх місяцях вагітності. Потяги тоді рухалися повільно, надовго зупинялися, тож дорожні розмови і знайомства запам'яталися. Співставивши дати, Б.М. Граков з'ясував, що то були батьки Варвари Андріївни³.

У 1927 р. Варвара Іллінська вступила в Іжевську школу-десятирічку, але отримала атестат про середню освіту в 1937 р. вже в Україні, в м. Черкаси, куди родина переїхала по смерті батька. В Черкасах мати Варвари Андріївни працювала викладачем іноземних мов⁴.

1937 р. випускниця Черкаської школи стала студенткою археологічного відділення історичного факультету Ленінградського університету. Можна думати, що вибір майбутньої професії був не випадковий. На жаль, ми не маємо свідості про студентські роки В.А. Іллінської. В нашому розпорядженні є лише деякі сторінки її особистого життя — щасливі, але більше трагічні.

У січні 1940 р. Варвара Іллінська познайомилася зі студентом біологічного факультету Ленінградського університету 27-річним Леонідом Черного. Почуття між молодими людьми було взаємне та глибоке, і незабаром вони одружилися. А 19 листопада в студентській родині сталася щаслива подія — народився син Марк⁵. Та, як і у багатьох радянських людей, початок війни порушив життя і сподівання молоді родини. В. Іл-



Рис. 1. Варвара Андріївна Іллінська (фото кінця 1940-х рр., архів Н.О. Гаврилюк)

лінська у вересні 1941 року завершила навчання в університеті прискореним випуском, отримавши кваліфікацію історика-археолога. Її чоловік Леонід через два тижні після початку війни закінчив кулеметне училище і 4 липня 1941 р. став бійцем Армії народного ополчення. Варвара Андріївна залишилася з маленьким сином у місті, якому судилося пережити одну з найстрашніших епопей війни — ленінградську блокаду. На початку 1942 року від голоду та виснаження Марк тяжко захворів і в лютому помер на руках Варвари Андріївни⁶. Про цей трагічний факт у житті В.А. Іллінської нещодавно написала в мемуарах відомий археолог О.М. Мельниковська, яка теж пережила блокаду (Мельниковская 2007, с. 34). А у квітні? 1942 року загинув чоловік Варвари Андріївни — Леонід Никифорович Черного.

По смерті сина, як занотовано в кількох автобіографіях, Іллінська «в лютому 1942 г. поступила на роботу інструктором Василеостровського райкома комсомолу. В лютому цього ж року була переведена на роботу старшої піонервожатою 32-го детдома Василеостровського району Ленінграда, з котрим евакуювалась із Ленінграда в лютому 1942 г. в райцентр Варнавіно Горьковської області, де продовжала працювати старшої піонервожатою указанного детдома і преподавала історію в Варнавінській НСШ (неповній середній школі — С.С.). В квітні 1943 г. була при-

² Архів А.О. Іллінського.

³ Розповідь В.А. Іллінської за спогадами С.С. Бессонової.

⁴ Інформація А.О. Іллінського.

⁵ Тут і далі — свідості з власного архіву А.О. Іллінського.

⁶ В архіві А.О. Іллінського збереглися щоденники В.А. Іллінської та Л.Н. Черного.

нята на должность второго секретаря Варнавинского РК ВЛКСМ. С мая 1943 г. работала первым секретарём Варнавинского РК ВЛКСМ. В декабре 1943 г. была направлена в распоряжение Комсомола Украины для работы в освобождённых от оккупации районах. Киевским областным комитетом ЛКСМУ направлена на работу в качестве первого секретаря Кагановического (ныне Московского) РК ЛКСМУ в г. Киев. В декабре 1944 г. (тобто через рік! — С.С.) была переведена на работу в аппарат обкома комсомола на должность зам. зав. (заступника завідуючого — С.С.) отдела школ и пионеров»⁷. У жовтні 1944 року В.А. Іллінська стала членом КПРС.

Таким чином, перед молодою енергійною жінкою, яка мала історичну освіту та великий досвід роботи з молоддю, відкривалася, здавалося б, заманлива перспектива кар'єрного росту в комсомолі. Але В.А. Іллінська вирішила свою долю інакше. Ще працюючи у Київському обкомі комсомолу, 15 січня 1945 року, вона написала заяву на ім'я в. о. директора Інституту археології АН УРСР члена-кореспондента Л.М. Славина з проханням допустити її до здачі іспитів до аспірантури інституту, наваживши: «Война прервала мою учёбу и работу по специальности. Однако я горячо желаю продолжить учёбу, а затем работать в области археологии, специализируясь по скифо-сарматскому периоду»⁸. Відтак, прагнення були сформульовані чітко.

Від 1 червня 1945 р. В. Іллінську зарахували тимчасово (на 2,5 місяці) в Інститут археології на посаду молодшого наукового співробітника у відділ археології скифо-сарматських племен і грецьких міст, а у жовтні, вдало склавши іспити, вона стала аспірантом. Їй затвердили тему «Пам'ятки скифського часу Посулля», керівником був відомий ленінградський вчений професор Михайло Іларіонович Артамонов.

Наважимо, що від самого початку роботи в Інституті археології В.А. Іллінська активно підключилася до польових досліджень. Від середини липня 1945 року 2,5 місяці вона працювала у Нікопольській експедиції, створеній спільними зусиллями Інституту археології АН УРСР, Інституту історії матеріальної культури АН СРСР, Московським музеєм образотворчих мистецтв та Київським університетом⁹. Очолю-

⁷ З автобіографії В.А. Іллінської в особовій справі (НА ІА НАНУ, справа 50/1979).

⁸ Із заяви в особовій справі (Науковий архів ІА НАНУ, справа 50/1979)..

⁹ Документи о работе археологической экспедиции на территории Никопольского и Чкаловского р-нов Днепропетровской обл., Каменского, Ивановского,

вав її Б.М. Граков. Експедиція провадила розкопки Кам'янського городища, скифських курганів поблизу Нікополя та обстежила багато пам'яток скифського часу на території між Нікополем і Запоріжжям. У цій експедиції працювали співробітник Інституту археології АН УРСР Є.Ф. Покровська і молоді московські археологи А.І. Мелюкова та І.В. Яценко, які згодом стали відомими скифологами. З ними В.А. Іллінську буде пов'язувати багаторічна дружба.

За час аспірантури В. Іллінська проявила себе не тільки «способным и быстро растущим молодым исследователем»¹⁰, але й активним польовиком. Від 1946 р. вона вже самостійно керувала розкопками пам'яток скифського часу на Лівобережжі — в басейні р. Сула, тобто на території, старожитності якої були основним об'єктом її дисертаційного дослідження. Попервах (1946 р.) вона була начальником Верхньосульського загону Посульської експедиції¹¹, а в 1947—48 рр. — начальником Посульської експедиції. В ході обширних розвідок Варвара Андріївна обстежила величезні кургани Посулля, підкорегувала плани декількох курганних могильників, складені раніше, оглянула значну кількість городищ, зокрема Глинське, Свиридівське, Сухоносівське, Хатцівське. На деяких з них були виявлені матеріали скифського часу. 1947 року були розпочаті розкопки Басівського городища. Матеріали цих досліджень стали основою для перших наукових статей В.А. Іллінської (див. список праць).

У жовтні 1948 р. В.А. Іллінська закінчила аспірантуру й посіла посаду молодшого наукового співробітника у відділі скифо-сарматських племен і грецьких міст. А в червні 1949 року в Ленінградському відділенні ІМК вона успішно захистила кандидатську дисертацію¹².

Але ще до закінчення аспірантури в житті Варвари Іллінської сталася дуже важлива, можна сказати, знакова подія. Її діяльна натура прагнула нових горизонтів, і навесні 1948 р. вона скористалася можливістю поїхати в експедицію до Узбекистану і потрапила на розкопки

Белозерского р-нов Запорожской области // Центральный НА НАН Украины. — Оп. 1, д. 24, аркуші 16, 24.

¹⁰ З характеристики, написаної 1948 року Л.М. Славиним (Особова справа В.А. Іллінської // НА ІА НАНУ, 50/1979).

¹¹ Протокол 17 засідання відділу скифо-античної археології від 13.02.1947 р. (Протоколи засіданий співробітників Отдела археологии скифо-сарматских племен и античных городов // Центральный НА АН УРСР. — Оп. 1, д. 53, аркуші 4, 5).

¹² Автореферат дисертації виданий у серійному виданні «Археологія» (Іллінська 1950).

Самарканда. Саме там 17 березня 1948 р. відбулося знайомство молодої аспірантки з України та вже доволі відомого археолога, енергійного дослідника середньоазійських старожитностей та стародавнього Самарканда зокрема, колишнього фронтовика Олексія Івановича Тереножкіна (Із життя... 2006, с. 59). Не виключено, що Варвара Іллінська мала рекомендаційний лист від Б.М. Гракова. Річ у тім, що Б.М. Граков, в Нікопольській експедиції якого, як згадувалося, Іллінська працювала протягом сезону 1945 р., та О.І. Тереножкін були добре знайомі по Москві, де Олексій Іванович навчався і працював у 1928—1938 рр., а також брав участь в археологічних дослідженнях під керівництвом Б.М. Гракова в 1933 р. в Приураллі (Скорий 2007, с. 3—4) та в 1938 р. у Нижньому Подніпров'ї (Кривцова-Гракова 1962, с. 5). На час їхньої зустрічі за спиною О.І. Тереножкіна були не лише відкриття чудових середньоазійських старожитностей, але й опалені війною роки, загалом не влаштоване особисте життя, двоє дітей від першого шлюбу.

Але, вірогідно, само провидіння звело цих двох талановитих людей, в житті яких було вже багато горя і втрат. Варвара Андріївна Іллінська стала найбільшим коханням О.І. Тереножкіна, дружиною та вірним соратником. Їй вдалося переконати Олексія Івановича зайнятися українською археологією. В грудні 1948 р. О.І. Тереножкін переїхав до Києва, а в липні 1949 р. народився син Андрій. Життя налагоджувалося, зарубцьовувалися рани, нанесені війною. У Варвари Андріївни були улюблена робота, коханий чоловік, знову до неї повернулося щастя материнства.

Після захисту кандидатської дисертації старожитності скіфського часу Дніпровського Лівобережжя надалі залишаються в полі наукових інтересів В.А. Іллінської, які значно розширюються та охоплюють уже весь Лівобережний Лісостеп. У ці роки дослідниця не лише публікує результати своїх розвідок та розкопок, але й вводить до наукового обігу матеріали досліджень деяких дореволюційних археологів, творчо осмислюючи їх. Майже одночасно здійснюються спроби з'ясувати генетичне підґрунтя старожитностей скіфського часу в цьому регіоні, що було тісно пов'язано з вивченням пам'яток пізньої бронзи. У підсумку це призвело до виділення нової культури доби пізньої бронзи — бондарихинської, що, своєю чергою, дозволило поставити проблему генези юхнівської культури.

Критично розглянувши існуючі концепції щодо походження культур раннього залізного



Рис. 2. Поблизу Суботівського городища (зліва—направо): Н.Г. Єлагіна, О.І. Тереножкін, В.А. Іллінська, Б.М. Граков (фото 1950-х рр., архів В.Г. Петренко)

віку в Лівобережному Лісостепу, Варвара Андріївна формулює власне бачення цієї проблеми, пропонує розв'язання деяких дискусійних питань етнічної географії Скіфії, зокрема співставлення старожитностей скіфського часу окремих регіонів Лісостепу з нескіфськими племенами Геродота, а саме — скіфами-орачами та будинами. До цієї проблеми вона буде повертатися й пізніше. Тоді, власне, дослідниця дуже інтенсивно накопичувала знання з археології раннього залізного віку, в першу чергу — лісостепового регіону, що, зрештою, призвело до обґрунтованого вибору теми майбутньої докторської дисертації. Від 1956 р. В.А. Іллінська почала працювати над перехідною темою «Скіфський період в Лівобережному Лісостепу», яка в підсумку оформилася в дисертаційне дослідження «Скіфський період в Дніпровському Лісостеповому Лівобережжі» (1968), блискуче захищене в Москві в Інституті археології АН СРСР у травні 1971 року. Захисту передувала публікація монографії «Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья», яка певним чином узагальнювала здобутки дослідниці з вказаної проблематики. Ця книжка принесла їй широке визнання.

Однак, ще до цієї тріумфальної події, до якої В.А. Іллінська йшла 15 років, у науковому житті дослідниці була низка ще важливіших віх, зокрема участь у підготовці фахівцями Інституту археології АН УРСР узагальнюючих праць з археології та стародавньої історії України. Першою такою працею були «Нариси стародавньої історії УРСР» (К., 1957). Ідея фундаментальної роботи за підсумками вивчення давньої історії та археології Української РСР виникла в інституті ще наприкінці 40-х рр., однак досвіду створення таких

праць в українських археологів не було. Через це робота просувалася повільно. О.І. Тереножкін, який очолював відділ 1949 року, докладав чимало старань для концентрації зусиль співробітників над розділами цієї роботи (див.: Скорий 2005, с. 4—5; 2005а, с. 252—253). В.А. Іллінська була одним з найбільш активних та продуктивних авторів вказаної праці. У 1953—1956 рр. вона написала декілька розділів з історії та культури скіфів, а саме: скіфи-кочовики, племена Лівобережного Лісостепу, суспільний лад скіфів, скіфське царство в Криму та Нижньому Дніпрі.

У процесі роботи над «Нарисами стародавньої історії УРСР» Варвара Андріївна накопичила досвід і значно розширила горизонти знань, що відіграло надзвичайно важливу роль у створенні за її участі в 1960-ті рр. наступної фундаментальної тритомної праці — «Археологія Української РСР». Основний розділ другого тому «Скіфський період» був написаний В.А. Іллінською та О.І. Тереножкіним. Пізніше ця праця була перевидана російською мовою.

Наприкінці 1960-х рр. В.А. Іллінська по праву увійшла до числа найвизначніших дослідників Скіфії. Це співпало і з кар'єрним ростом вченого: у травні 1960 р. В.А. Іллінській присудили вчене звання «старший науковий співробітник», а у жовтні вона посіла посаду старшого наукового співробітника відділу скіфо-античної археології (від 1968 р. — відділу археології раннього залізного віку). Коло її наукових інтересів — широке й різноманітне. Це й поглиблена розробка окремих категорій матеріальної культури скіфів, вивчення деяких аспектів їхнього образотворчого мистецтва, зокрема такого яскравого та важливого явища, яким був звіриний стиль. Варвара Андріївна була блискучим знавцем скіфської матеріальної культури. Пригадується, як свого часу О.І. Тереножкін казав мені (його аспірантові у 1980—81 рр.) з цього приводу буквально таке: «Покажите Варваре Андреевне любую скифскую вещь, и она тут же Вам приведет аналогии!».

Працюючи над проблемами, яким Іллінська присвятила своє наукове життя, — походженням та етнічними зв'язками племен скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя — вона дійшла дуже важливих висновків, зокрема, про прийшлий характер населення Посульсько-Донецького регіону, яке, виходячи з особливостей матеріальної культури та поховального обряду, належало до іранського етносу і просунулося з півдня, на противагу племенам басейну Ворскли, генеза яких була пов'язана з населенням Дніпровського Правобережжя. Ці дуже важливі положення висвітлені в згаданих монографії та

докторській дисертації, присвячених скіфському періоду в Дніпровському Лісостепову Лівобережжю, а також у відповідному розділі «Археології Української РСР».

На початку 1970-х рр. до сфери наукових інтересів В.А. Іллінської потрапляє пласт скіфських архаїчних поховальних пам'яток, що концентрувалися у південній частині Правобережного Лісостепу — басейні р. Тясмин. Їх вивчення мало принципове значення для розуміння процесів у Лісостепу Східної Європи на світанку скіфської історії. Як і у випадку з курганами Посулля, джерела були представлені матеріалами розкопок дореволюційних археологів, тож опрацювання їх вимагало надзвичайної ретельності. Особлива увага при вивченні пам'яток приділялася їх хронології. Підсумком досліджень декількох років стала солідна монографія, видана 1975 року.

Кабінетну роботу В.А. Іллінська поєднувала з активною польовою діяльністю протягом майже всього життя в науці. Свідомо цьому знаходимо в одній з останніх автобіографій (12.11.1973 р.), де йдеться про 40 експедицій, в яких брала участь дослідниця. В.А. Іллінська чудово, «наживо», знала багато пам'яток усього ареалу скіфської культури Північного Причорномор'я за власними розвідками й розкопками. Окрім робіт на лівому березі Дніпра — Басівське городище в Посуллі, Книшівське городище в басейні Псла, вона, разом з О.І. Тереножкіним та іншими колегами відділу, брала участь у розкопках пам'яток Дніпровського Лісостепоного Правобережжя — поселення біля с. Жаботин, курганів біля с. Матусів. Важливий внесок Варвара Андріївна зробила у вивчення курганів північнопричорноморського Степу, а також Лівобережного Терасового Лісостепу, що був степовим коридором в глибини лісостепоної смуги.

Слід відзначити той факт, що В.А. Іллінська на початку 1960-х рр. одна з перших у відділі усвідомила той факт, що для успішного дослідження історії Скіфії необхідно поновити розкопки курганів еліти, висловивши цю тезу на одному з засідань відділу (Скорий 2005, с. 8; 2005а, с. 256).

Остання експедиція, в якій брала участь В.А. Іллінська, разом з О.І. Тереножкіним і Б.М. Мозолевським, відбулася в 1974 р. на Черкащині. Дослідження курганів поблизу с. Матусів, зокрема Реп'яхуватої та Захарейкової Могил, дали блискучі результати.

Однак від початку 1970-х рр. у В.А. Іллінської, яка до цього вирізнялася «залізним» здоров'ям, здало серце, підірване в роки війни. В 1974 р. стався інсульт. У ці нелегкі роки В.А. Іллінська,

разом з О.І. Тереножкіним, почала писати фундаментальне дослідження, що підводило підсумки вивчення Скіфії багатьма поколіннями фахівців і мало відобразити сучасні уявлення про скіфську історію та культуру. Без перебільшення можна сказати, що ця робота була її заповітною мрією (Памяти... 1981, с. 317). Тоді родина винаймала влітку півхати в дачній місцевості Коржі на схід від Фастова, серед соснових лісів. Тут їй працювалося особливо добре¹³. Варвара Андріївна намагалася більше ходити та проводити час на свіжому повітрі, щоб налагодити здоров'я. В першій половині 1979 р. робота над рукописом «Большой Скифии» (так початково називалася монографія) була завершена. Та, на жаль, ні В.А. Іллінська, ні О.І. Тереножкін не побачили видану книжку «Скифия VII—IV вв. до н. э.» (1983), яку пізніше по праву назвуть «энциклопедией современного скифоведения» (Яковенко 1987, с. 7). Вона стала настільною книжкою для всіх фахівців, які працюють в галузі археології раннього залізного віку.

Однією з мажорних та важливих подій останніх років життя В.А. Іллінської було присудження їй та іншим авторам тритомної «Археології Української РСР» високого звання лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки (1977). Попри погіршення здоров'я В.А. Іллінська намагалася, як і раніше, активно займатися науковою та науково-організаційною діяльністю — була членом Вченої ради Інституту археології, Польового комітету, наставником молодих вчених.

Пішла з життя В.А. Іллінська 11 грудня 1979 р. у Києві, в Республіканській лікарні, у 59 років від серцевої недостатності¹⁴.

Дуже не хочеться закінчувати цю статтю такою сумною нотою. Тож наведу кілька штрихів до образу В.А. Іллінської зі споминів людей, які з нею спілкувалися. На думку колег, Варвара Андріївна створювала враження людини строгої, іноді безкомпромісної. При знайомстві з нею восени 1979 р. вона видалася мені саме такою. Але це була зовнішня строгість, яка дивовижно поєднувалася з надзвичайною емоційністю та майже молодечим запалом. «Её всегда переполняли всякие идеи из всех гуманитарных областей — от кинематографа ... до археологии. Она ими увлекалась и очень

¹³ Зі спогадів С.С. Бессонової.

¹⁴ Пізніше О.І. Тереножкін казав мені, що Варвару Андріївну «погубила Большая Скифия», маючи на увазі її напружену роботу над книжкою. З часом, вважаю, що в тому є резон. Вірогідно, подібні навантаження для неї були вже надто великими.

гордилася, глаза сияли»¹⁵. Добре знала художню літературу, зокрема поезію, особливо любила поетів Срібного віку, найбільше А. Ахматову. Однак з повагою ставилася й до віршів В. Маяковського, іноді цитуючи рядки з нього, про що розповідав мені Б.М. Мозолевський. Вона сама пробувала писати прозу, сценарії фантастичних фільмів, однак для «власного вжитку». То була свого роду гра, перепочинок в роботі, що підносили її настрій. Очі перед «оприлюдненням» таких творів хитро блищали, а читання супроводжувалося ремарками: «Правда, замечательно! Похвали меня!»¹⁶.

З «офіційних» учнів у Варвару Андріївну був тільки аспірант В.Ю. Мурзін. Однак теми дисертацій, іноді досить складні, декільком відомим зараз скіфологам (приміром, С.С. Бессонової, Н.О. Гаврилюк — тоді аспірантам О.І. Тереножкіна) були запропоновані саме нею. Фактично ними займалася більше Варвара Андріївна. Тут Варвара Андріївна дотримувалась погляду, що «только человек, влезший в аспирантский пиджачок, способен провернуть работу, на которую потом уже не отважится»¹⁷. Сама В.А. Іллінська вирізнялася рідкісною працездатністю й організованістю, строго дотримувалася вдома робочого розпорядку.

Квартира О.І. Тереножкіна—В.А. Іллінської була завжди відчинена для колег. Хто тільки там побував з радянських і зарубіжних учених! Варвара Андріївна завжди була гостинна, жодного не відпустила, не нагодувавши чимось смачненьким. Ось один з таких епізодів: «Помню приход к шефам Э.А. Сымоновича — красивого, с седой гривой волос и с огромным букетом белых хризантем: «Варя, голодный — ничего не ел, знал — всё равно кормить будешь»¹⁸.

Строгість її до Олексія Івановича поєднувалася з майже материнською турботою. Дуже зворушливо було спостерігати її ставлення до чоловіка, як вона милувалася ним, купивши йому обновку: «правда же, Алёша такой красивый!»¹⁹.

Варвара Андріївна любила все живе (не визнавала зрізаних квітів), та й людей вона любила, за її виразом, «сонячних», тих, які зігривали інших. Такою людиною була вона сама, полишивши яскравий слід по собі в нашій вдячній пам'яті.

¹⁵ Зі споминів Н.О. Гаврилюк.

¹⁶ Зі споминів К.П. Бунятян.

¹⁷ Зі споминів С.С. Бессонової.

¹⁸ Зі споминів Н.О. Гаврилюк

¹⁹ Зі споминів В.М. Корпусової

Из жизни Алексея Тереножкина. Написано его рукой, собрано его сыном. — К., 2006.

Кривцова-Гракова О.А. Погребения бронзового века и предскифского времени на Никопольском курганном поле // МИА. — 1962. — **115**. — С. 5—55.

Мельниковская О.Н. Судьба моя — счастливица. — М., 2007.

Памяти Варвары Андреевны Ильинской // СА. — 1981. — № 2. — С. 317.

Скорий С.А. Відділ скифо-сарматської археології: історія, підсумки, перспективи // Археологія. — 2005. — № 1. — С. 3—35.

Скорий С.А. 60 лет Отделу скифо-сарматской археологии Института археологии НАН Украины: история, итоги, перспективы // Археологические вести. — СПб., 2005а. — **12**. — С. 251—261.

Скорий С.А. Олексій Іванович Тереножкін — видатний археолог ХХ ст. (до 100-річчя від дня народження) // Археологія. — 2007. — № 4. — С. 3—10.

Яковенко Э.В. Энциклопедия современного скифоведения // Киммерийцы и скифы. — Тез. докл. Всесоюз. семинара, посвященного памяти А.И. Тереножкина. — Кировоград, 1987. — Ч. 1. — С. 79.

Надійшла 20.04.2010

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ВАРВАРИ АНДРІЇВНИ ІЛІНСЬКОЇ

1. Розвідка пам'яток скифського часу на Посуллі (1946) // АП УРСР. — 1949. — **II**. — С. 139—148.
2. Пам'ятки скифського часу на Посуллі // Археологія. — 1950. — **IV**. — С. 84—191.
3. По поводу так называемой зольничной культуры // КСИИМК. — 1950. — **XXXIV**. — С. 142—146.
4. Курган Старша Могила — пам'ятка архаїчної Скифії // Археологія, 1951. — **V**. — С. 196—212.
5. О скифах-пахарях и будинах Геродота // КСИИМК. — 1951. — **40**. — С. 28—33.
6. Верхньосулська експедиція 1947 р. // АП УРСР. — 1952. — **IV**. — С. 34—42.
7. Городище скифського часу на р. Сеймі (за матеріалами досліджень 1950 р.) // Археологія. — 1952. — **VIII**. — С. 109—122.
8. К вопросу о развитии общественных отношений в Скифии // КСИА АН УССР. — 1953. — **2**. — С. 38—40.
9. Курганы скифского времени в бассейне реки Сулы (по раскопкам И.А. Линниченко) // КСИИМК. — 1954. — **54**. — С. 24—41.
10. Керамика скифских погребений Посулья // Вопросы скифо-сарматской археологии. — М., 1954. — С. 168—185.
11. Из неопубликованных материалов скифского времени на Посулье // КСИА АН УССР. — 1954. — **3**. — С. 66—70.
12. О происхождении культур раннего железного века в Лесостепном Левобережье // КСИА АН УССР. — 1955. — **4**. — С. 106—108.
13. Поселение времени поздней бронзы у с. Бабино // КСИА АН УССР. — 1955. — **5**. — С. 19—22.
14. Новая находка блях с эмальями на Киевщине // КСИИМК. — 1955. — **60**. — С. 145—149 (співавтор О.І. Тереножкін).
15. Нові дані про пам'ятки доби бронзи в лівобережному Лісостепу // Археологія. — 1957. — **X**. — С. 50—64.
16. О происхождении культур раннего железного века на Левобережье Среднего Днепра // КСИИМК. — 1957. — **70**. — С. 14—27.
17. Памятники скифского времени в бассейне р. Псел // СА. — 1957. — **XXVII**. — С. 232—249.
18. Племена скифского периода // Нариси стародавньої історії УРСР. — К., 1957. — С. 100—214 (співавтор О.І. Тереножкін).
19. Раскопки поселения бондарихинской культуры у с. Ос-кола // КСИА АН УССР. — 1959. — **8**. — С. 80—84.
20. Курганы біля с. Ново-Пилипівки і радгоспу Аккермень // АП УРСР. — 1960. — **VII**. — С. 22—135 (співавтори М.І. Вязьмігіна, Г.Т. Ковпаненко, Є.Ф. Покровська, О.І. Тереножкін).
21. Поселение комаровской культуры у с. Мошны // КСИА АН УССР. — 1960. — **10**. — С. 48—58.
22. Розкопки курганів епохи бронзи поблизу с. Первомайки // АП УРСР. — 1960. — **IX**. — С. 127—140 (співавтори Г.Т. Ковпаненко, Є.О. Петровська).
23. Скифи. Книга для читання з історії УРСР. — К., 1960.
24. Бондарихинская культура бронзового века // СА. — 1961. — № 1. — С. 26—45.
25. Позднескифский слой Басовского городища // КСИА АН УССР. — 1961. — **11**. — С. 59—63.
26. Скифська вузда VI ст. до н. е. (за матеріалами Посулля) // Археологія. — 1961. — **XIII**. — С. 38—61.
27. Скифські сокири // Археологія. — 1961. — **XII**. — С. 27—53.
28. Курганы скифського часу Посульсько-Донецького Лісостепу // Археологія. — 1962. — **XIV**. — С. 52—75.
29. Скифское навершие из окрестностей Чернигова // КСИА АН УССР. — 1962. — **12**. — С. 82—85.
30. Про скифські навершники // Археологія. — 1963. — **XV**. — С. 33—60.
31. Северный ареал Скифии в Поднепровье // Тез. докл. на засіданнях, посвящених итогам досліджень 1963 г. — М., 1964. — С. 40—42.

32. Басівське городище // Археологія. — 1965. — **XVIII**. — С. 48—76.
33. Восточная часть украинской Лесостепи в скифское время // Тез. докл. советской делегации на I Межд. конгрессе славянской археологии в Варшаве. — М., 1965. — С. 26—28.
34. Некоторые мотивы раннескифского звериного стиля // СА. — 1965. — № 1. — С. 86—107.
35. Культовые жезлы скифского и предскифского времени // Новое в советской археологии. — М., 1966. — С. 206—211.
36. Культурные связи племён Днепро-Донецкой лесостепи // Тез. докл. московского Пленума ИА АН СССР. — М., 1966.
37. Про походження та етнічні зв'язки племен Посульсько-Донецького Лісостепу // Археологія. — 1966. — **XX**. — С. 58—92.
38. Скифские курганы у г. Борисполя // СА. — 1966. — № 3. — С. 152—171.
39. Навершия из Майкопского и Новочеркасского музеев // СА. — 1967. — № 4. — С. 295—301.
40. О скифском Герросе времени Геродота // Тез. докл. и сообщений конференции по вопросам скифо-сарматской археологии. — М., 1967. — С. 16—18.
41. Разведка в Днепровском Левобережье // Археологические исследования на Украине 1965—1966 гг. — К., 1967. — С. 196—200.
42. Из неопублікованих матеріалів скіфського часу в Лівобережному Лісостепу // Археологія. — 1968. — **XXI**. — С. 147—163.
43. Новые данные о памятниках середины I тыс. н. э. в Днепровской Левобережной Лесостепи // Славяне и Русь: сборник в честь академика Б.А. Рыбакова. — М., 1968. — С. 55—61.
44. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). — К., 1968.
45. Некоторые вопросы генезиса юхновской культуры // СА. — 1969. — № 2. — С. 85—102.
46. Андрофаги, меланхлени, будини або скіфи? // Археологія. — 1970. — **XXIII**. — С. 23—39.
47. О восточной границе расселения славян в раннем железном веке // Труды I Межд. конгресса славянской археологии в Варшаве. — М., 1970.
48. Бондарихинская культура // Археологія Української РСР. — К., 1971. — Т. 1. — С. 512—519.
49. Золоті прикраси скіфського архаїчного убору // Археологія. — 1971. — **4**. — С. 73—79.
50. Образ кошачьего хищника в раннескифском искусстве // СА. — 1971. — № 2. — С. 64—85.
51. Скіфський період // Археологія Української РСР. — К., 1971. — Т. 2. — С. 8—180 (співавтор О.І. Тереножкін).
52. Образ коня и быка в раннескифском искусстве // Тез. докл. III Всесоюзной конф. по вопросам скифо-сарматской археологии. — М., 1972. — С. 41—44.
53. О бронзовых наконечниках стрел так называемого жаботинского и новочеркасского типов // Тези пленарних і секційних доповідей (результати польових археологічних досліджень 1970—1971 років на території України). — Одеса, 1972. — С. 186—190.
54. Бронзові наконечники стріл так званого жаботинського і новочеркаського типів // Археологія. — 1973. — **12**. — С. 13—26.
55. О священной чаше у скифов // Краткие тез. докл. конференции «Античные города Северного Причерноморья и варварский мир». — Л., 1973. — С. 13—15.
56. Относительная хронология раннескифских курганов бассейна реки Тясмин // СА. — 1973. — № 3. — С. 3—23.
57. Скифская узда IV в. до н. э. // Скифские древности. — К., 1973. — С. 42—63.
58. Скифские курганы Никопольщины // Скифские древности. — К., 1973. — С. 113—186 (співавтори Б.М. Мозолевський, О.І. Тереножкін, Є.В. Черненко).
59. Бронзовая бляха из кургана у с. Жовнино // Скифский мир. — К., 1975. — С. 207—210 (співавтор П.А. Горішній).
60. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. — К., 1975.
61. Зображення ремісників на античних виробах з Північного Причорномор'я // Археологія. — 1976. — **20**. — С. 31—36.
62. Современное состояние проблемы скифского звериного стиля // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. — М., 1976. — С. 9—29.
63. Киммерийцы, скифы // История УССР. — К., 1977. — Т. 1. — С. 125—177.
64. Может ли Бельское городище быть городом Гелонном // Скифы и сарматы. — К., 1977. — С. 73—95.
65. Скифский курганный могильник Гайманово Поле (раскопки 1968 г.) // Скифы и сарматы. — Там само. — С. 152—199 (співавтори О.І. Тереножкін, Б.М. Мозолевський).
66. Золотая пластина с изображением скифов из коллекции Романовича (IV в. до н. э.) // СА. — 1978. — № 3. — С. 90—100.
67. Изображения скифов времени переднеазиатских походов // Археологические исследования на Украине в 1976—1977 гг. Тез. докл. XVII конференции ИА АН УССР. — Ужгород, 1978. — С. 49—50.
68. Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. — К., 1980. — С. 31—63 (співавтори Б.М. Мозолевський, О.І. Тереножкін).
69. Изображения скифов времени переднеазиатских походов // Древности Степной Скифии. — К., 1982. — С. 38—47.
70. Скифы и Кавказ (тез. докл.) // АСГЭ. — 1983. — **23**. — С. 55—56.
71. Скифия VII—IV вв. до н. э. — К., 1983 (співавтор О.І. Тереножкін).
72. Памятники Лесостепи // Археологія Української РСР. — К., 1986. — Т. 2. — С. 60—128 (співавтор О.І. Тереножкін).

Слав Р. Лисенко